

Сигизмунд Доминиканович
Кржижановски

**Изабрана
проза
2**

Превод
НАДА УЗЕЛАЦ

— БУКЕФАЛ —

Београд | 2023

Мувослон

1.

Над мувом се испружи длан и зачу се: „Нека буде слон“. Мала казаљка не стиже да начини ни трзај-два по бројчанику, и... готово: мувље сићушне пете упреше у земљу слоновске табане, а кратка црна рилица, попут конца, увијена према унутра, размота се у огромну сиву сурлу. Па ипак, у овом чуду било је нечег недовршеног, дилетантског, нечег непријатног „нечег погрешног“: наочаре психолога, да их је завукао под дебелу кожу новослонираног бића, одмах би приметиле да мала мувља душа није чула никакво „нека буде“, да чудо, које је дотакло

кожу, до мувље душе није допрло.

Резултат је: слон с душом муве – Мувослон.

2.

Инсекти су обично навикли на такозване преображаје. Али у овом случају, осврнувши се око себе, у свом новом телу, тешком сто пуди, мува осети некакву зебњу и збуњеност. Тако се, вероватно, осећао онај измишљени сиротан из бајке, који се, уснувши у свом тесном собичку, пробудио – по вољи виле – у пространим одајама богатог, а пустог дворца. Пошто се прошетала по новом телу, смртно се уморила и на крају залутала, растрзана мноштвом питања, мува одлучи овако:

„Уздисањем се поље не може прећи. Шта да се ради – и слонове живе. Боље од нас мува. Е баш сам... Ништа мање него слон, ђаво га однео...”

Почело је.

3.

Осмотривши својим добрим слоновским очима околину, инсект угледа: трошна колибица с једним прозорчетом које је по обичају светлוצало.

„Да милим мало по стаклу“.

Поче да мили. Прозор у парампарчад, колибица у прах.

Мувослон је само мрднуо ушима: ето ти сад.

У то време било је пролеће. Добра вила ходала је, не повијајући потпетицама траву према земљи и нежним прстима само отварала и отварала латице пупољака: због тога је и цветало цвеће. Лепљиво лишће бреза зеленело је из све снаге.

„Каква мила брезица“ – помисли сентиментални Мувослон и весело замахну ножицама: танко дрвце се заљуља, зајеча и прошаптавши нешто лишћем, које је лагано бледело, издахну.

Пошто је стао на четири ноге, чврсто заривене у песак, Мувослон утону у тешке мисли;

низ сурлу, оборену ка земљи, склизнуше сузе, у свакој од којих би могао да се удави да се с њим није догодило бесмислено чудо.

„Нешто погрешно – нешто погрешно – нешто погрешно“ – ударало је престрашено срце. И, узвраћајући срцу, у пролећном плаветнилу ваздуха затитраше златним сунчаним нитима обавијена, мајушна опнаста крилца оне, коју је Мувослон, још пре него што га је снашло чудо, страсно и нежно волео.

И сместа пролеће постаде пролећније; и сместа сунце засија за два сунца, а сурла, на којој су сузе пресакле, пође према крилцима драгаче. Не само сурла, цео Мувослон, жељан старе нежности, припи се душом и телом уз љубљену. Тренутак среће... и, дрхтећи, исконачених очију, испуњених ужасом, јадан и страшан, стајао је Мувослон изнад мале црне мрље, зурећи у пар крилаца, утонувих у њу. Крилца се тргоше – једном, други пут – и обамреше. Нечивији страшан урлик запара уши слонираног бића. Душа бића устумарала се по горостасном

телу, као да покушава да пробије дебелу сиву кожу:

„Доста је. Натраг, кући, у стару мрачну мувљу пукотину“.

4.

Шта следи? Није занимљиво. Претраживши целу земљу, зрнце по зрнце, престрашивши планету, Мувослон најзад пронађе своју познату, допола песком затрпану, уску и вијугаву пукотину: трошну мувљу кућицу.

Крену унутра: ни говора. Дозива пукотина, дозива вијугавим танким гласом, а у себе не пушта.

Тако и стоји до дана данашњег трагични Мувослон изнад своје старе, удобне пукотине. И нема за њега пута: ни у ширине пространства, ни у вијуге пукотине.

1920.

Бројанице

1.

Увек сам више волео равне и изломљене линије градских улица од вијугања и кружења пољског пута. Чак и приградска слика природе, с увелом, прашњавом травом крај пута, с кржљавим шумарцима танких стабала с туцетом бреза, са шумом у којој су стабла измешана с пањевима, а уз лиске папрати прилепио се поцепан папир – изазива у мени страх. Природа је огромна, а ја – мали: ја сам јој незанимљив. Она мени – такође. У граду, сред тргова, вертикала од цигле, гвоздених и камених ограда, које смо ми измислили – ја, измишљач мисли и књига, изгле-

дам себи некеко важније и потребније, а овде, у пољу, подметнутом под небо, ја, који узалуд настојим да прокрстарим пространством, изгубљен и сићушан, сам себи изгледам исмејан и изигран. Природу с квадрата сликарског платна, из стега рама, с прилепљеним бројем у дну још и могу, тешка срца, да прихватим: ту је гледам. А тамо, у пољу, покривеном небом, она гледа мене, тачније, кроз мене, у некакве своје вечне даљине, које су мени, пролазном, чији је живот један трен, туђе и несхватљиве.

И тог дана (било је прозрочно септембарско предвечерје) прошао сам рампу на улазу у град не без разлога, не тек онако, шетње ради, него послом: било ми је потребно да од небопоља, на сат-два, позајмим осећање безначајности и изгубљености. Једно место у другој глави мог дела, за које ми је била потребна управо ова емоција, никако ми није полазило за руком међу зидовима. Нисам имао куд.

Прошао сам већ готово једну врсту од улаза у град. Око које се навикло да шара по сплету

улица и зидова, да се врти усред шаренила, саживело с рашчлањеношћу и исцепканошћу градског призора, залуд је тражило детаље и ситнице: зеленило – плаветнило, небо – земља – и то је све. Одатле је разумљива радост ока кад је ипак успело да, прелетевши хоризонт, открије у пространству поља – ситницу: човека. Човек је искрсао некако одједном и неочекивано близу: стајао је у полеглој трави, поред пута, усредсређено претражујући штапом по земљи. Штап је стрпљиво пребирао травчицу по травчицу и повијао је према земљи. Човек (био је веома стар) погнувши ка земљи леђа, која су и без тога била погурена, тражио је, очигледно, нешто што је испало у траву: наочаре, које су му висиле с носа, незадовољно су се колачиле.

Стигавши до старца, дотакох шешир.

– Да вам помогнем?

Старац није одговарао и још више се погнуо према трави – и одједном округла стакла наочара, засветлуцавши црним оквиром, одскочише у траву. Старац је сметено грабио рукама ваздух,

као да је заједно са стаклима у траву испустио и очи. Хитро се сагнувши, подигох наочаре, ухвативши их за танку челичну дршку:

– Ето видите, не треба презати од помоћи. Реците, шта сте изгубили?

Старац је дуго брисао прашњава стакла:

– Овде... у трави – la#.

– Шта?

– Па да, изгубио сам – аис: с прве помоћне линије.

И он опет поче да прекопава по трави. Запрепашћен, пратећи кретање штапа, опазих: у зеленом сплету травчица нешто изненада заблиста попут снопа стакластих искри: пруживши руку према искрама, узех сићушну брушену бочицу, коју сам лако извукао из траве: на провидној фасети – папирни листић; на листићу натпис – „la#3”“, из треће октаве. Залог доспева – 1 авг. ** г. – и још нешто – али нисам успео да прочитам до краја: коштуњави прсти жудно се испружише према пронађеној ствари, а стакла наочара према стаклу посуднице:

Метафизика заборав

Већ је примећено да је писати о Сигизмунду Кржижановском изузетно тешко, свеједно да ли о човеку, да ли о писцу, пре свега због тога што су обе ове стране недовољно истражене. И у руској критици наводи се да постоји свега неколико истраживачких радова, што је изузетно мало да би се проучавала фигура такве величине као што је Сигисмунд Доминикович Кржижановски.

Године 1918, у некаквом револуционарном беспућу, извесни комесар Црвене армије, С. Д. Мстиславски „затекао је на делу“, тадашњег стражара Сигизмунда Доминикановича Кржижановског како чита Верглија у оригиналу. Задивљен његовом ерудицијом, позива га да, као контролни редактор, ради на *Великој совјетској енциклопедији*. Ова епизода веома ће утицати на судбину писца. Татим је у „Камерном театру“ постављена је његова драматизација Честертоновог *Човека који је био Четвртак*. На сцени је у „тексту“

Кржижановског владао „дух“ Честертона. Четири године касније, Кржижановски је у наслову свог романа *Повраћајак Минхаузена* подсетио на Честертонов роман *Повраћајак Дон Кихота*.

По његовом сценарију снимљен је анимирани филм „Нови Гуливер“. Књижевној публици представе изванредне радове о Едгару Алану Поу, Шекспиру, Бернарду Шоу, Пушкину, Чехову. Његов таленат и оригиналност, практично нису знали за границе. Изгледало је да је све, и поред застрашујућих околности грађанског рата и револуције, пошло како се само пожелети може.

Међутим, с прозом није ишло. Његови прикази и највећих писаца света, и покушај да совјетском човеку приближи њихова ремек-дела, нису се преобразили у мост преко којег би он могао да пређе реку заборава и неразумевања и постане познат широј читалачкој публици. Без одзива остали су његови критички чланци у „Књижевним студијама“, „Књижевној критици“, и „Театру“. Исто је било и с појавом његовог огледа „Жиг: Москва“ у часопису „Русија“, одмах до *Беле ѓарде* Михаила Булгакова.

Једном му је чак постављено питање: „Ко је ваш главни непријатељ? Реците. Још увек су ту некакве везе... можда...“, али одговор не може да не запрепасти: „Мој главни непријатељ сам ја. Ја сам онај пустињак који је сам себи медвед.“ У одмеравању ра-

злога књижевног непостојања Кржижановског, често се наводи и то да његова дела нису била релевантна, да не одражавају модерна времена, епоху. Ово је, данас можемо да без оградe кажемо, крајње нетачно. Из сваког његовог реда, такорећи, провејава оно модерно, симболично, свуда су најсјајнији знаци оног времена.

Треба бити отворен до краја, негативан осврт Максима Горког на књижевност Кржижановског, још из двадесетих година прошлог века, осећа се и данас, сто година касније. Почетак двадесетих година није био погодан за ступање на књижевну сцену с прозом, каква је била проза Кржижановског, ослоњена на Свифта, Поа и Хофмана. И то још у очима таквог књижевног судије какав је био Горки.

Над Кржижановским се надвио облак заборав, који је за писца био, међутим, немерљиво гори од послератне глади, свеопштег разарања, гори од совјетске параболe о граду – стамбеног питања. Због чега неко пада у заборав, чуло се много пута. Одговор, ако је могућ, има и предисторију. На пример, Кржижановског су, у различита времена, и од стране различитих људи, поредили с Борхесом и Едгаром Аланом Поом, једном су покушали да га оптуже за кафкизам, не препознајући у њему искључиво домаћи феномен и у најмању руку – књижевни феномен савремене Русије. Било је лакше заборавити га него схватити.

Поређење Кржижановског с поменутих писцима не треба да изненади, јер он има много тога заједничког с њима. Као и Едгару Алану Поу, на пример, Кржижановском недостаје језик којим пише, и он почиње да измишља нове речи. Неологизми код Кржижановског, сложени су и у исто време лако се препознају: док читамо, сасвим лако примећујемо синтезу речи у његовој прози. Тако настали неологизми, контролисаном контаминацијом добијају нов обим, дубину и ширину. Управо због тога, често је тешко преводити прозу Кржижановског, а изванредан број прича, због ове сметње, потпуно измиче преводу на друге језике. Стога може да се каже да је заборав, а пре тога несхваћеност, био пут којим је било лакше проћи.

Многи писци су заборављени, једноставно због тога што се тако жели; код државе још постоји и воља да се писац избрише из историје и сећања. Касније, на пример, Замјатин и Набоков, протерани из земље, тријумфално се враћају, дочекани одушевљеним повицима бројних поштовалаца, изузетно модерни, али не на врхунцу своје моде у Русији. Међутим, на изненађујући начин, Сигизмунд Кржижановски не потпада под ову формулу, остајући, према сопственој горкој примедби, „познат по томе што је непознат“. То је као једно створено да се креће против ветра, његову природу данас у потпуности разумеју само стручњаци, а просечан човек најчешће нема ама баш ни најмању

замисао о томе да таква појава уопште постоји негде на овом свету.

Да је имао слуха за пролетерско, Кржижановски је можда могао да рачуна да ће под оваквим-онаквим условима (уз напор да свакако да поједностави текст, унесе елемент соц-реалистичког) бити прихваћен за штампу. „Има много окретних аутора који стално прате тему дана; знају моду и боју сезоне; знају када треба да ставе црвену боју, капу и кога да баце. Они, као резултат, само кваре укус и омаловажавају уметност. Прави геније ствара промишљено и оличава своје идеје у бронзи, а осредњост, вребајући под окриљем слободе, краде пролазни тријумф у њено име и черупа цвеће ефемерног успеха...“. Ово су речи председника Комисије за јавно образовање у револуционарној Француској. Питање је: да ли би Кржижановски могао да поједностави, попусти, пристане – „тај поносни и непризнати Кржижановски, поносан и болестан, неспособан за било какав компромис“.

Одликујући се ретким даром, створио је посебну књижевност која није одговарала стандардима прикладним новој држави и такорећи новој стварности, и која, практично, широкој публици није била ни потребна; створио је посебну књижевност, дубоку, широку, књижевност која бабацује далеко иза хоризонта совјетске епохе двадесетих и тридесетих година 20. века. „Схватите“, једном приликом поручено му је из

једног од у оно време водећих часописа, „ваша култура је за нас увредљива“.

„Извор све моје туге“, писао је Кржижановски, „јесте 'лоша' књижевна срећа. Упознали су ме скоро случајно с уредником часописа 'Русија' и после два-три двочасовна разговора видим: морам да прекинем. Можда је ово заиста последња књижевна капија, али ћу залупити и њу: јер или ће бити како ја хоћу, или ништа. Иако сам ја остарела и помало смешна будала, ипак је моја глупост толика да се и сам стидим ње – све ове 'књижевности' – али је и волим као мајку свог накарадног детета.“ Задивљујуће критике извесних угледних писаца и пријем у Савез писаца нису били од помоћи – Кржижановски је остао задовољан „метафизиком, без сендвича“.

Да ли можда у његовом имену и презимену има нечег? Обичан читалац, посебно совјетски, био је необично осетљив на имена писаца; све што не одговара духу времена било је заогрнуто у популистичке псеудониме. „Кржижановски“ је тешко изговорити, неписменој већини тешко је и да га прочита, и, поред тога, повезује се с другим Кржижановским, који се звао Глеб, совјетским државником, револуционаром, али и књижевним монструмом. Име нашег Кржижановског, Сигизмунда, повезано је с именом окрутног цара Сигизмунда I, а затим и с именом пољског краља Сигизмунда II Августа. Међутим, као да то само

по себи није довољно, испоставља се да ни с пореклом писца није било све како треба. У упитнику, у одговарајућој рубрици, Сигизмунд Доминикович забележио је – „племићко порекло“, чиме је себи озбиљно наштетио у околностима совјетског чистиљашта. Чак и пошто је ступио у службу, саветовали су му да овај податак промени у „син чиновника“, што је он тврдоглаво одбијао.

И тако је Кржижановски боравио у два света – совјетском, у којем је убирао „плодове“ револуције, и свету фантазија, у којем је „живео.“ Преживевши два светска рата, совјетски термидор и којекакве страхе, за живота није објавио ниједан прозни састав. Објављивање његовог дела почиње тек од 1990. године, четрдесет година после смрти.

М. М.

Садржај

Изабране кратке приче

Мувослон	7
Бројанице	12
Спиноза и паук	35
Бог је умро	39
Старац и море	57
Итанезија	63
Животопис једне мисли	69
Одбегли прсти	84
Оковао је Прометеј	101
Историја пророка	110
Аутобиографија леша	117
Квадратурин	181
Тридесет сребрњака	203
Жан-Мари-Филибер-Блез-Луј де Ку	220
Тринаеста категорија ума	226
Дијалог	241
Беспослени ехо	243
Неутризени лакат	264

Сиви филц	288
Орфеј у паклу	311
Гусан	316
Амблем	321
Смрт вилењака	323
Три сестре	340
Чађави бокал	342

Материјал за биографију Георгиса Катафалакија

[Чак ни папир за умотавање...]	355
1. [Они који прате хронику догађаја...]	356
2. [Од најраније младости Катафалакија је...]	357
3. [Добродушни Катафалаки, сећајући се...]	367
4. [Замислите тело, стргнуто са свог костура...]	382
5. [Јоаким Вицлинг је у својој опсерваторији...]	388
6. [Сместивши се у један јефтин породични...]	393
7. [Још док је боравио у Берлину Катафалаки...]	397
8. [Случај, који је помешао визит-карте и главе...]	411
9. [Од дана када се Катафалаки преобратио...]	436
10. [Мистер Кипсмајл изашао је да прошета...]	439
11. [Наравно, мисао се веома лако запетља...]	445
12. [Први дани, по доласку у Москву...]	466
13. [И после овога о Катафалакију се из...]	482
М. М.: <i>Метифизика заборава</i>	485